

Lengyel és lengyelnek (is) tartott Nobel-díjas írók, tudósok, politikusok

D. Molnár István – Bazsa György

irodalom- és művészettörténész, ny. egyetemi tanár –
vegyész, professor emeritus, Debreceni Egyetem

Írásunk célja – a terjedelmi kötöttségek miatt is – pusztán a figyelem felkeltése. A címbe foglalt témában csak a leglényegesebb ismereteket kívánjuk közölni, különös tekintettel azokra a részletekre, amelyekről kevesebben, legfeljebb szűkebb szakmai körökben tudnak. Az írók és költők esetében könnyebb a dolgunk, hiszen hazánkban a középfokú végzettséggel rendelkezőknek is sok olvasmány-élményük van. A művészi formával, ábrázolással, illetve kifejezéssel nem foglalkozunk. Információkat általában csak magyarra lefordított alkotásokról közlünk. Fontosnak tartjuk azonban, hogy milyen lengyel és általános emberi problémák, mikor és miért érdekelték őket.

A fizikusok, kémikusok, fiziológusok és orvosok, valamint a közgazdász díjazottak munkásságából nehezebb ízelítőt adni, a Nobel-békedíjasokról, legalábbis a mai idősebbeknek, könnyebb. Kevés figyelmet szokás fordítani a díjazottak magánéletére, ezért térünk ki néhányuknál erre is, és munkásságuknak – egyeseknél szoros – kapcsolatára.

A közelmúltig egyébként úgy vélekedtünk, hogy 6 lengyel díjazott van, közöttük egy kétszeres Nobel-díjas kutató, 4 író vagy költő, és egy nagy hatású politikus, későbbi államfő. A mindentudó, de gyakran ugyanarról többféleképpen tájékoztató interneten utánanévezve kiderült, nem könnyű a számolgatás, mert különböző oldalak szerint 13, 14 sőt 17 Nobel-díjast lehet lengyelnek vagy annak *is* tartani. Voltak díjazott írók, akik a jelenlegi Lengyelország területén születtek és sokáig ott is éltek, ám más nyelven alkottak. És akkor még nem említjük a csak lengyel származásúakat. Mivel magyarázhatók az eltérő számok?

Nobel-díjat 1901 óta osztanak, tehát számos kitüntetett a 19. században, illetve még 1918 előtt született. 1795 után az 1. világháború végéig, Lengyelország nem létezett. (Kivétel az 1807–1815 közötti – Napóleon egy ideig sikeres oroszországi hadjáratának köszönhető – Varsói Hercegség.) A korábbi nagy lengyel állam területén akkor Oroszország, Ausztria (a későbbi Osztrák-Magyar Monarchia) és Poroszország (majd a Német Birodalom) osztozott. Érthető, hogy akkor lengyelek milliói kerestek otthont más országokban. Ugyanez történt

1939–1944 között, amikor ismét nem volt lengyel állam. Sokan pedig 1949 után, az új politikai-társadalmi rendszer miatt hagyták el hazájukat.

A 18. század végén elvesztett államiság, elsősorban a cári birodalommal vívott 1830–31. évi függetlenségi harc, az 1848–49-es európai forradalmak, köztük a lengyel területen kezdődött poroszországi forrongás, majd az 1863–64-es oroszellenes felkelés következményei, a megtorlás és a lengyel nemzet iránti ellenségesség, anyanyelve használatának korlátozása, a hátrányos megkülönböztetés, valamint az erősödő németesítés kihatottak néhány Nobel-díjas életére is. Csak a Habsburg Birodalomhoz tartozó országrészben volt jobb a lengyelek helyzete, ott is elsősorban az Osztrák-Magyar Monarchia létrejötte után. A nagyszámú lengyelföldi zsidóságot, amelyet a 19. században még külön nemzetiségként tarthatunk nyilván, főleg az Oroszország által elfoglalt területen üldözték. Asszimilálódásuk 1918, a Lengyel Köztársaság újjászületése után vált tömegessé. 1864-et követően a lengyelek elsősorban a jobb megélhetés és képzettség-szerzés lehetőségei miatt emigráltak Nyugat-Európába és Amerikába. Ezt sokan kényszerből tették meg 1939–44 között, a német és szovjet megszállás, a háborús helyzet, majd a bekövetkezett politikai-társadalmi változások hatására, illetve a kötelező új ideológia miatt.

Ez a történelmi háttér adja azt a bizonytalanságot, amely a lengyel (vagy lengyelnek tartott) Nobel díjasok körül kialakult.

Táblázatunk tartalmazza mindazon Nobel-díjasok nevét és életútjuk fontosabb adatait, akik lengyelek vagy lengyelszármazásúak. A tizenhat személy közül öten (Sienkiewicz, Reymont, Miłosz, Szymborska és Wałęsa – rövidebb-hosszabb külföldi tartózkodás mellett – Lengyelországban éltek (utóbbi ma is él), s így ők „csak” lengyelek. Tizenegyen lengyel (lengyel-zsidó) családba születtek – bár szülővárosuk akkor különböző (nem mindig lengyel) államszervezethez tartozott. Egy részük még gyermekkorában hagyta el (családjával) szülőföldjét, mások érettségig vagy egyetemi végzettséget még otthon szerezve, döntően kényszerből emigráltak és alkottak úgy új hazájukban, hogy ezt a kitüntetést (is) megkapták. Lengyel származásukat természetesen nem tagadták meg, de kapcsolatuk az óhazával igen széles skálán mozgott. Közülük ketten – Schally és Hoffmann – élnek (amerikai állampolgárként az USA-ban) és így a jelen írás okán kapcsolatba tudunk lépni velük.

És hogy kit kinek/minek tekintünk? Álljon itt a két élő Nobel-díjas kémikus friss válasza e-mailben feltett kérdéseinkre.

Roald Hoffmann: *„Where I was born is now Ukraine, and I have no objection to the Ukrainians calling me a Ukrainian scientist, the Poles a Polish one, and the Americans an American one. I don't correct them. When someone asks*

	Született	Elhunyt	Tanulmányok Lengyelországban	Elhagyta Lengyelországot	Életkor távozásakor	Nobel-díj	Nobel-díj éve	Kora a Nobel-díjkor	Befogadó ország (Nobel-díj idején)	Lengyel elismerés
Henryk Sienkiewicz	1846	1916	jog, orvost.	1914	-	irodalmi	1905	59	Lengyelo.	
Wladyslaw Reymont	1867	1925	-	-	-	irodalmi	1924	57	Lengyelo.	
Isaac Bashevis Singer	1904	1991	-	1935	31	irodalmi	1978	74	USA	
Czeslaw Mifosz	1911	2004	jogász	1951	40	irodalmi	1980	69	USA	
Wisława Szymborska	1923	2012	szociológia stb.	-	-	irodalmi	1996	73	Lengyelo.	
Olga Tokarczuk	1962	2012	pszichológia	-	-	irodalmi	2018	57	Lengyelo.	
Albert Michelson	1852	1931	-	1854	2	fizikai	1907	55	USA	
Maria Skłodowska-Curie	1867	1932	1883 érettségi	1891	24	fizikai kémiai	1903 1911	36 44	Franciao.	1935 Onc. Inst.W. 1944 Uni. M.C.S.
Isidor Isac Rabi	1898	1988	-	1899	1	fizikai	1944	45	USA	
Tadeus Reichstein	1897	1996	-	1910	13	orvosi	1950	53	Svájc	1994 LTA tag
Leonid Hurwicz	1917	2008	1938 jogász	1939	22	közgazd-i	2007	90	USA	
Georges Charpak	1924	2010	-	1931	7	fizikai	1992	68	Franciao.	
Andrew Schally	1926	-	-	1939	13	orvosi	1977	51	USA	dr. h. c. több egyetemen
Roald Hoffmann	1937	-	-	1946	9	kémiai	1981	44	USA	2017 LTA tag
Jozef Rotblat	1908	2005	1929 fizikus	1939	31	béke	1995	87	Nagy Brit.	1966 LTA tag - 2018 Rotblat tér
Menáhem Begin	1913	1992	1935 jogász	1939	26	béke	1978	65	Izrael	
Simon Peres	1923	2016	-	1934	11	béke	1994	71	Izrael	
Lech Walesa	1943	-	-	-	-	béke	1983	40	Lengyelo.	Közt. elnök

*me what I am, I say I am an American of Jewish-Polish background, born in Ukraine.*¹

Andrew Schally: *“I was born in Poland [akkor Wilno, ma Vilnius, Litvánia fővárosa]. I am in contact with Poland. I lectured in Warsaw. Recently I received Polish decorations.”*²

Irodalmi Nobel-díjasok

Henryk Sienkiewicz (1846–1916) csak prózát írt. Mint orosz állampolgár, a mai Lublini Vajdaság területén született. Elszegényedett és ezért Varsóba kényszerült nemesi családból származott. Ott járt gimnáziumba, majd több szakon tanult, de az eloroszosított egyetemet diploma nélkül hagyta el. Először riporterként és tárcairóként dolgozott. Az 1870-es évek második felében, már sikeres elbeszélések szerzőjeként, az USA-ból tudósított. *A világítótorony őre* a honvágy fájdalmasan szép kifejezése, egyszersmind a romantikus irodalom apoteózisa. Hőse az 1830–31. évi oroszellenes felkelésnek, a spanyol és francia hadszíntereknek, az 1848–49-es magyar szabadságharcnak és az amerikai Észak és Dél közötti háborúnak is résztvevője volt. Hosszú idő után könyveket kapott hazájából, és úgy belemerült a romantikus nemzeti eposz olvasásába, hogy megfedkezett a Panama-csatorna partján évtizedek óta hibátlanul végzett munkájáról, a lámpagyújtásról. Emiatt elvesztette állását.

Sienkiewicz az 1880-as években, források alapos tanulmányozása után, történelmi regényeket írt államuktól megfosztott honfitársainak, „a szívek erősítéséért”. A múltbeli nagyság idealizálása ellenére tanító és példaadó szándéka egyezett a lengyeleknél pozitívizmusnak nevezett, az 1864-ben elvesztett utolsó nemzeti felkelés utáni irodalmi korszak céljaival.

A 17. században a mai Litvániát, Belaruszt és Ukrajna nagy részét magában foglaló Lengyelország háborúit választotta történelmi regénytrilógiájának (1883–88) témájaként. Hősei nagy egyéniségek, királyok és hadvezérek, de igazi főszereplői képzelt alakok. *A Tűzzel-vassal* a kozákoknak a nemesség, illetve a lengyelek elleni lázadását eleveníti meg. Az *Özönvíz* c. regény a protestáns svéddek által Lengyelország ellen indított háborúról szól. A trilógia harmadik darabjának, *A kislovag (Volodijovszki úr)* címűnek igazi hősei nem nagy emberek. A török birodalom szomszédsága, különösen Magyarország három részre szakadása után jelentett állandó veszélyt Lengyelország számára. A lengyelek, mint „a

¹ „Ahol születtem, az ma Ukrajnához tartozik, és nincs ellenemre, ha ukránok engem ukrán tudósnak tartanak, a lengyelek lengyelnek és az amerikaiak amerikainak. Ha valaki azt kérdezi, ki vagyok, azt mondom én egy Ukrajnában született zsidó-lengyel eredetű amerikai vagyok.”

² „Lengyelországban születtem. Kapcsolatban vagyok Lengyelországgal. Előadást tartottam Varsóban. Újabban lengyel kitüntetések kaptam.”

kereszténység védőbástyája” védték a Nyugatot. Ezért váltak szimbolikus jelentőségűvé az oszmán hódítás ellen küzdő népek szemében a török-tatár csapatokkal vívott harcok. A trilógia sikere a kalandos cselekménynek és mindhárom részében egy-egy vitéz katona és nemes lány nehezen beteljesülő szerelme leírásának köszönhető.

Szintén tanító szándékkal, jelene problémáit is felvetette. A *Polaniecki család* (1894) nemesi származású hőse az új társadalmi-gazdasági viszonyok embe- re. Megtalálja a helyét és feladatait az életben, jelentős vagyont szerez, és visszavásárolja felesége családjának eltékozolt birtokát. A szerző sok bírálatot kapott, mert Polaniecki csak a gazdagodás eszközének tekinti a polgári tevékenységet. A regény másik eseményszála igazi dekadenssel, egy fiatal íróval és annak hatásosan ábrázolt tragikus szerelmével ismertet meg. A mű azért váltott ki nagy visszhangot, mert sokan az író életének tényeit, második házasságával kapcsolatos problémáit keresték és találták meg benne.

Quo vadis (1896) c. regényét már mintegy félszáz nyelven, magyarul legalább két tucat alkalommal kiadták. Nobel-díja főleg ennek köszönhető. Nélküle talán Kosztolányi *Néró, a véres költő* (1922) c. könyve sem született volna meg. Sienkiewicz ókori történetírók munkáiból és szépirodalmi művekből, sőt még festő barátjának képeiből is merített ötleteket. Egy pusztulásra ítélt, idejét múlt birodalmat és egy nehéz küzdelem után győzedelmeskedő új világot szembesített. Alighanem szándéka ellenére az előbbi képe meggyőzőbb. A kegyetlen császár keresztényüldöző harcáról szóló regény úgy marad meg az olvasó emlékezetében, mint az antik Róma és kultúrája érzékletes képe. Az örök város inkább Petroniusé, mint Szent Péteré és Pálé. A mű minden nemzetnek szól, de az író a lengyelekre is utalt: Vinicius, a patrícius családból származó ifjú, aki szerelmese, a keresztény Ligia hatására megtér, szláv földről való. A túszként Rómában élő lány szolgálójának tette is szimbolikus jelentőségű: az arénában germán bölényt győz le.

A *Kereszteslovagok* (1900) is a nemzetét buzdító, példaadó szándékkal íródott az erősödő germanizálás ellen. Másféle regény, mint a trilógia. Több benne a mindennapi életet ábrázoló jelenet, alakjai hétköznapiabbak. Arra az élethalálharcra emlékeztet, amelyet a lengyelek, litvánok és keleti szlávok a 15. század elején vívtak az ádázul terjeszkedő német lovagrend ellen. A lengyel köztudatban élénken él a rettenthetetlen harcos Jurand és a már fiatalon vitézi erényekkel felvértezett Zbyszko lovag alakja. Tetteik a valószerűtlenségig emberfeletti, de mert az önvédő harc bajnokai, a bennük összesűrítve megjelenő jellemvonásokat és cselekedeteiket az olvasó, különösen a fiatal, elfogadja. Az írói műhelymunka tekintetében könnyű hasonlóságokat felfedezni az *Egri csillagok* (1901) c. Gárdonyi-regénnyel. Lehet, hogy írónk a mi „németjeinkre”, a kiegyezés előtti osztrákok magyarországi szerepére gondolt?

Örvény c. regénye az 1905-ös orosz forradalom nyomán megerősödő szocialista eszméket utasítja el. Az azonnal népszerűvé vált, *Sivatagon és vadonban* (1911) c. könyvét a legfiatalabb olvasóknak szánta. Gyermek hőseinek kalandjai Sienkiewicz afrikai vadászélményeinek köszönhetők. Legalább két tucat nyelvre fordították le.

Magánéletének és munkásságának szoros kapcsolatát a biográfiaíró Barbara Wachowicz *Életének Máriái* c. – nyelvünkre le nem fordított – sikerkönyvében egyetlen mondatba sűrítve így fogalmazta meg: „Nem akadt nagy és romantikus szerelme, amilyen irodalmi hőseinek osztályrészül jutott.” Hogy elhiggyük, elég megnézni az *Özönvíz*, a *Quo vadis* és a *Polaniecki család* c. regényeinek sok nehézséget leküzdő boldog párijait: Kmicic és Oleńka, Petronius és Eunice, valamint Vinicius és Ligia, a harmadikban pedig Polaniecki és Marynia.

Władysław S. Reymont (1867–1925) az akkor Oroszországhoz tartozó lengyel területen (Kobiele Wielskie, ma Radomsko) élő falusi kántor fia volt. Varsói rokonánál szabósegéd lett, iskolai bizonyítványa három osztály elvégzéséről van. Megszökött otthonról, és beállt vándorszínésznek. Akkori szerelme emlékének később novellát szentelt. Nincs magyar fordítása, és kár, hogy a színészeletről szóló két regényének sincs. Az 1880-as évek végén vasutas lett, de 1893-ban – már Varsóban – úgy döntött, az írásból fog megélni. Egy hetilap tudósítójaként sikerült riportot írt a częstochowai Fekete Madonna képhez vezető zárándoklatról (1895). Nyelvünkre nem ültették át, pedig az ottani kolostor a magyar alapítású pálos szerzetesrendé.

Rokonaival Olaszországba utazott, de 1896-ban már a rohamosan fejlődő iparvárosban, Łódźban gyűjtött anyagot *Az ígéret földje* (1896) c. regényéhez. Vasúti katasztrófában elszenvedett sérüléséért nagy összegű kártérítést kapott, így Franciaországban dolgozhatott e művén. Az őt ápoló nőt feleségül vette. Łódź a 19. század végére nyugati tempóban vált a legnagyobb lengyelöldi gyáripari központtá. Vonzotta a környékbeli szegényparasztok tömegeit, akiket a gyors meggazdagodás érdekében a nagyrészt idegen tőkések embertelenül kihasználtak. A hivatalnokok között akadtak elszegényedett lengyel nemesek, gyárosok is. A helyszín, a „lengyel Manchester” és a szimbolikus bibliai cím jelzik, mi érdekelte az író. Kíváncsi volt arra, kik a nagyipar létrehozói, milyen eszközökkel működtetik busás hasznot hozó gyáraikat, milyenek a kapitalista verseny törvényei, és mi lesz a sorsuk azoknak, akik bekerültek ebbe az öntörvényű, magával ragadó, rohanó világba.

A regény mindenekelőtt erkölcsi történet, központi problémája nem a munkaadók és a munkások ellentéte. Ez utóbbiak passzívok, csak mellékfigurák. Fontosabbak a jólétben tobzódó polgárok, akiknek magánéletét is a pénz, illetve annak bűvölete irányítja. Anyagi gazdagságuk nem ösztönzi őket a szellemi megszerzésére, a barátság és a szerelem sem igazi értékek. Az író kitűnő ötlete, hogy egy-egy lengyel, német és zsidó a főhősök. A szakértelemmel rendelkező

fiatalok tőke híján összefognak. Erről a mű I. fejezetében beszélgetnek: „Szép, nekem sincs semmim, neked sincs semmid, neki sincs semmije -- mondta Baum hangosan elnevetve magát. – Vagyis annyink van, éppen annyink, hogy nagy gyárat alapíthassunk.” A német túlságosan tisztességes ahhoz, hogy az üzleti világban könnyen érvényesüljön. A lengyel elérheti célját, ha feleségül veszi egy dúsgazdag német gyáros csúnya és butácska lányát. Válaszút előtt áll, nem azért, mert viszonya van egy zsidó asszonnyal, hanem mert szeret egy finom lelkű falusi nemes lányt, aki a gyáralapításba a hozományát is belefektette. A férfi az érdekházasság mellett dönt, ami a lány számára annak ellenére fájó, hogy már előtte észrevette, mennyire félreismerte vőlegényét. Reymont valójában nem ítéli el a férfit, mert az ifjú tőkésben maradt valami a nemesi erényekből és nincs felvértezve az idegen kapitalisták ravaszsága, gátlástalansága ellen. A pénzt csak eszköznek tartja, sőt elismeri, hogy a városon kívül van helye a becsületességnek. Bár társaival együtt a gazdasági fellendülés élére kerül, nem boldog, csak a munkának él. *Az ígéret földje* a létért folytatott kíméletlen harc küzdőteréül szolgáló szörnnyváros apokaliptikus vízióját kínálja.

A *Népitélet* c. magyar nyelvű elbeszéléskötet darabjai a nehéz paraszti, illetve falusi életről beszélnek. Az ábrázolt világ sötét és kíméletlen, a nyomor, a földéhség, a mindennapi betevő falatért folytatott küzdelem sok emberből kiöli a nemesebb érzelmeket. Indulataikban, szenvedélyeikben a természet kiszámíthatatlan ereje munkál. Paraszthóseinek többsége csak szenved, minden jó hiányzik az életükből. *A halál* világa a legembertelenebb: az apát, mert másik lányára hagyta vagyonát, családjá emberi módon meghalni sem hagyja. A kötet címadó darabja a balladák tragikumát, komorságát juttatja eszünkbe: a faluközösség kegyetlen bosszút áll a lopásra és rablásra vetemedett gazdákon. Egy másik művében a hamisan megvádolt és ezért munkáját elvesztő sokgyermekes apa még lázadni sem képes. A parasztok és a földbirtokosok közötti távolság akkora, hogy a lovász kisfiával együtt játszó nemes kisasszonyt anyja korbáccsal tanítja meg arra, kivel barátkozhat. Kegyetlen verés jár az *Egy porosz iskolában* c. mű csak lengyelül imádkozó gyerekeinek.

Nobel-díja elsősorban a 20. század első évtizedében írott *Parasztok* c. regény-epozsának köszönhető. Más nemzetek is joggal tekinthetik a magukénak a benne kirajzolódó falusi panorámát. Reymont nem fogadta el Zolának azt a nézetét, hogy a parasztok életének fő mozgatóereje a szexualitás és a vagyonszerzés. A lengyel író, akárcsak keletközép-európai pályatársai, a nemzeti öserő megtestesítőjeként, a jövő zálogaként mutatja be a parasztságot. Nem pesszimista, ami az istenhit szerepének is tulajdonítható. Az évszakok váltakozása szabja meg az élet menetét. Három főalakja van: tehetős özvegy paraszt, aki felnőtt gyermekei akarata ellenére feleségül vesz egy temperamentumos fiatal szépséget. Az elsőszülött fiú így nem örökölheti a rá eső vagyonszert, sőt családjával együtt el kell költöznie. Mivel a kikapós nő a szeretője lesz, a két férfi között

éleződik a konfliktus. Amikor a falusiakat megillető erdő miatt verekedésre kerül sor a földbirtokos nemes embereivel, a fiú mégis megvédi apját. A fiú másokkal együtt börtönbe kerül, a közösség pedig kiűzi a faluból a férfifaló nőt.

Reymont autodidaktaként szerzett tudása ellenére széles látókörű alkotó volt. Ezt bizonyítja az emberi lélek tapasztalás révén nehezen feltárható rétegeiről, a parapszichológiáról szóló, sőt a pszichoanalízis megismeréséről árulkodó regénye, *A vámpír* (1911). Benne hallucinációs képek és spiritiszta szeánszok leírásai sorjáznak. Még fiatalkorában került spiritiszták hatása alá.

Egyetlen történelmi regényét követő elbeszéléskötetének (1919) magyar címe *A front mögött* lenne, de mint *Szántás* c. lefordított darabja bizonyítja, a független Lengyelország kiharcolása után sem szabadult meg a világháború szörnyűségeire való emlékezéstől.

Nincs magyar fordítása *Lázadás* (1924) c. regényének sem, pedig így nem alakíthatunk ki teljes képet az írói életműről. A „Nagy Októberi” jelzővel illetett oroszországi forradalom élményéből született mese, ellenutópia, amelyben az állatoknak az ember hatalma elleni harcát írja le. A nagyszerű jövőt remélő, az igazságtalanság és elnyomás ellen indított lázadás magasztos jelszavaival kezdődik, de véres mészárlásba fordul, amely teljes pusztulást és minden illúzió elvesztését hozza. Negyedszázaddal George Orwell (1903–50) *Állatfarm* c. műve előtt, amely szintén állatszereplőkkel jeleníti meg a totális diktatúrát.

Skłodowskával és Sienkiewiczessel ellentétben Reymont személyes ügyei – mint Kovács Endre megállapította – „hamarosan és mondhatni végérvényesen háttérbe szorultak műveinek súlyos mondanivalója mögött. Nem tartozik azok közé az alkotók közé, akiknek a magánéletéről sokat tudna a kortárs és az utókor”. A díjra vele egyszerre jelölték az orosz Gorkijt, az angol Thomas Hardyt, a honfitársát, Stefan Żeromskit és a német Thomas Mannt, aki 1929-ben meg is kapta azt.

Isaac Bashevis Singer (1902–1991, Nobel-díj 1978) Oroszországhoz tartozó lengyel területen született, Varsóban és a lublini vajdaságban élt 1935-ig, utána az USA-ban. Lengyel helyszínek és szereplők vannak több regényében, köztük *A lublini mágus* címűben. Singer eredetileg jiddis nyelven írta később angolul megjelent műveit.³

Czesław Miłosz (1911–2004) munkásságát az 1950-es évek elejétől nagyban meghatározta egyéni sorsának alakulása. Az Orosz Birodalomban, lengyel

³ Hasonló okból szóba hozható két általunk „talált”, az internetes oldalakról hiányzó német író. *Gerhart Hauptmann* (1862–1946, Nobel-díj 1912) a ma Lengyelországhoz tartozó Sziléziában született német családban, és felnőtt koráig ott élt. *Günter Grass* (1927–2015, Nobel-díj 1999) a vegyes lakosságú Danzig Szabad Városban, a mai Gdańskban látta meg a napvilágot, anyja lengyel volt. 1944-től az NSZK-ban élt. Regényeiben, pl. *A bádogdob* címűben sok a lengyel alak.

nevű, ma litvániai kisvárosban (Seteniai) egy mérnök fiaként született. Varsói joghallgatóként kezdett verseket írni, és már első kötetével (1933) sikert aratott. Hosszabb párizsi tartózkodása után a rádiónál dolgozott. 1939 szeptemberében Romániába menekült, onnan Wilnóba, majd Varsóba szökött, ahol az egyetemi könyvtár hivatalsegédje volt. Részt vett az illegális lengyel kulturális életben. A háború után Krakkóban élt, utána diplomáciai szolgálatot teljesített az USA-ban és Franciaországban. 1951-ben politikai menedékjogot kért, és az emigrációt választotta. A lengyel emigránsok szellemi életének egyik főszereplője lett. 1960-ban áttelepült az USA-ba, majd Berkeley egyetemén a szláv irodalmak professzorává nevezték ki. Először 1981-ben látogathatott el hazájába, majd 1993-ban amerikai feleségével hazaköltözött Krakkóba.

Munkássága kezdetén a Második Avantgárd költőcsoport tagja volt. Akkori verseit a kozmikus méretű pusztulás vízióin kívül a rossz elleni, szinte ösztönös lázadás, a közeledő katasztrófa elhárításának akarása jellemzi. Fenyegető látomásai a kozmikus távlat, a világmindenség, a történelmi folyamat megjelenítése révén a nemzeti romantikus irodalom örökségei.

Háborús verseit tartalmazó kötetének címadó darabja a *Menekülés* (1945). A katasztrófizmus után „morális költészetet” akart, amely művészi valóságot teremt és ezzel ment értékeket. A szép, mint esztétikai kategória erkölcsi dimenziót kap, a nemzetek és az egyének kizárólag a legegyszerűbb és az emberi szellemi természettől elválaszthatatlan értékek megmutatásával menthetők meg. Mint ifjúkorában, az értékkeresés ekkor is lázadással kezdődött. Felemelte szavát a rossz ellen: a zsidók sorsa és az 1944-es német- és szovjetellenes varsói felkelés katonáinak tragédiája miatt (*Egy szegény keresztény a gettóra néz, Varsóban*, 1943–45).

1953-ban Párizsban kiadott verseskötetében leszámolt a diktatúrával. Ez olvasható ki *Tadeusz Borowski költőhöz* (1951) c. művéből. Az elkötelezett baloldali Borowski megjárta Oświęcimet (nálunk ismertebb nevén Auschwitz-ot) és egy németországi lágert, hamar kiábrándult a Népi Lengyelországból, és öngyilkos lett. Miłosznak ekkor is voltak könnyedebb témájú versei, amilyen az első magyar kötetének (1987) címét adó *Műzsáim palotája*. A költő 1957-ig nem létezett a lengyelországi olvasók számára. Az 1969-es itthoni *Lengyel költők antológiája* sem tartalmazza verseit, sőt az 1945 utáni lengyel irodalom bibliográfiájából (1982) is hiányzik a neve.

Nyugati hírnevét két 1953-ban, ugyancsak a francia fővárosban kiadott könyve alapozta meg. *A rabul ejtett értelem* (1951) c. esszékötetében azt a folyamatot elemezte, amely során a tehetséges írókat is rabul ejti a totalitárius diktatúra. Az álnévvel szerepeltetett alkotók behódolási stratégiája különbözött egymástól. Miłosz erről általánosságban nyilvánított véleményt *A rend ellensége – az ember* c. fejezetben: „A népi demokráciákban a lélek fölötti hatalomért dül a harc. Az embert rá kell venni arra, hogy megértse. Mert ha megértette, akkor el

is fogadja. Kik az új rendszer ellenségei? Azok, akik nem értik.” *A hatalom megragadása* (1952) c., először franciául megjelent politikai regényének főhőse a Vörös Hadsereggel együtt a baloldali lengyel hadsereg nevelőtisztjeként 1944 nyarán hazája felszabadítására érkezik. Az író vele és társaival szembeállítja a varsói felkelés tragikus sorsú katonáit.

Az Issa völgye (1955) költői elbeszélés a litvániai folyó mentén töltött gyermekkoráról és felnőtté válásáról. Megismertet az ottani ősi hagyományokkal, a végek etnikai és kulturális sokféleségével, a folklórral és a lengyel földbirtokosi udvarban őrzött történelmi emlékezettel. Bemutatja az 1. világháború utáni társadalmi és politikai konfliktusokat, az udvar és a parasztság szembenállását, amelynek oka volt az éleződő litván-lengyel ellentét is.

Az emigrációban került a lengyelországi politikai eseményekre való közvetlen reagálást. Inkább a történelemről, a hamis igazságokról és rossz döntésekről írt, hangsúlyozva, hogy folyton változik, és semmi sem biztos. Mindig fenyegeti az embert, az erkölcs és a kultúra rendjét. Meggyőződése lett, hogy a költészet hivatása a világ erkölcsi megítélése. Ha minden viszonylagos, az irodalom is, az élet anyagából „legfeljebb a szép” jeleníthető meg.

Az 1960-as évektől egyre jobban figyelt a maguk ügyeivel elfoglalt egyénekre. Témája lett a természet, a táj, ifjúkorának színhelyei. A politikáról, a diktatúráról nem feledkezett meg. Verseiből két újabb magyar válogatás készült: az *Ahogy elkészül a világ* (2001) és *Milyen is lesz a mennyben – Isten-kereső versek* (2004).

Újabb esszéiből három magyar nyelvű kötet született: *A kétségbeesés tisztasága* (2000), a *Szülőhazám, Európa* (2003) és a *Családias Európa* (2011). Bemutatta a nyugati olvasóknak a civilizáció keletközép-európai változatát. Példanyaga saját ifjúkori élete, nézetei, amelyekre a katolicizmus, sőt egy ideig a marxizmus is hatással volt.

Szellemi önéletrajza *Az Ulro országa* (1977). A 18. századi angol William Blake költeménye gonosz szelleméről elnevezett esszé-naplóban azt a spirituális hagyományt térképezi fel, amelyet a modernizálódó korról egyre inkább egyeduralgódóvá váló racionalizmus szorított háttérbe. 18-19. századi misztikus alkotók hatottak rá, a romantikus lengyel költő, Adam Mickiewicz és Dosztojevszkij, majd százada lengyel irodalmának újítói. Jelenéig elérkezve így fejezi be könyvét: „Milyen politikai rendszert fognak választani, ezt meg sem kísérem kitalálni... Szükség van minden nemzetre, még a legkisebbre is...” E mű folytatásának is tekinthető *Metafizikai pauza* (1989) c. esszé kötete, amelyben vallási nézőpontból szemléli a világot, az embert.

Művei 30 évig illegálisan sem jelentek meg hazájában. Miután a Szolidaritás mozgalom megerősödött és a politikai vezetés ereje meggyengült, ő pedig Nobel-díjat kapott, verseit mindjárt terjedelmes kötetben adták ki. Amikor 1981-ben a Lublini Katolikus Egyetem díszdoktorává avatta, találkozott Lech Wałę-

sával. A munkáshőshöz annak 1982-es internálása után intézett verse a Szolidaritás betiltása után már csak szamizdat kiadványban láthatott napvilágot – ahogy a rendszerváltozásig a Nobel-díjas szerző alkotásai is.

Volt-e politikai oka annak, hogy Miłosz éppen 1980-ban kapta meg a díjat? Nem, hiszen a Szolidaritás csak akkor augusztusban jött létre, az ítéseknek pedig jóval korábban kellett döntenüik. Olyan sok-témájú és sok-műfajú alkotót, gondolkodót választottak, aki műfordító és irodalomkutató is volt, Nyugaton ismerték, Amerikában angol nyelvű lengyel irodalomtörténetet írt.

Hazájában hősként ünnepelték, de idővel a hősokról, mint magánemberekről is születnek deheroizáló vélemények. Jóval halála után egy újságíró-író nő több forrást felhasználva foglalkozott a Miłosz életében jelentős szerephez jutó nővel. Kilenc ilyenről tud: „Partnerei olyanok voltak számára, mint a múzsák. Sok nagyszerű művet alkotott hatásukra”.

A *szent* és a *profán* távol állnak egymástól, a hibátlan és a gyarló ember viszont nem mindig. Miłosz istenkereső verseinek magyar kötetében 106 mű olvasható, közöttük a *Hit*, *Veni Creator*, *Az angyalokról*, *A Fenséges színe előtt*, *Zarándokúton*, *Az imádságról*, *Mária Magdolna és én*, *Mindenszentek előestéjén*, *De miért a vallás?*, *Imádság vagy a Teológiai értekezés* című. De ott van, ezek szerint szintén istenkereső mű, a *Párbeszéd Jeanne-nal* is.

Wisława Szymborska (1923–2012) Nobel-díja sokakat meglepett. A Poznańhoz közeli, ma Kórnik városhoz tartozó településen született, apja egy gróf intézője volt. A család 1923-ban költözött Krakkóba. A német megszállás idején illegális lengyel iskolába járt. Vasúti hivatalnokként elkerülte a németországi kényszermunkát. Angol nyelvkönyvet illusztrált, novellákat írt. 1945-től lengyel, majd szociológia szakon tanult a Jagelló Egyetemen. Megismerte Miłoszt, aki nagy hatást tett rá. Három évvel később anyagi okokból abbahagyta tanulmányait. A tollforgatók többségéhez hasonlóan első verseskötete, benne *Lenin* c. verse tanúsága szerint elfogadta az új ideológiát, sőt 1953-ban a „hazaáruló” papok megbüntetését követelő petíciót írt alá. Ez költő férje hatásának volt tulajdonítható, akinek nézetei hamar megváltoztak, és válásuk után is jó viszonyban maradtak. Szerkesztője lett a krakkói irodalmi hetilapnak.

Meggyőződése nemsokára gyökeresen átalakult, amit 1957-ben megjelent kötete tanúsít. Címadó verse, a *Kiáltás Yetihez* burkoltan a Himalája szörnyéhez hasonlította Sztálint, de bizakodott a változásban: „Yeti, más is van nálunk,/ nem csak gonoszság./ Yeti, nem minden szó/ ítél halálra.// Örökségünk a remény,/ a feledés kegyelme” – írta. A kötetben a történelem kérlelhetetlen törvényei szerint változó, viszonylagos értékeket, a jóvátehetetlen tévedéseket, bűnöket vizsgálta. Egyes versei a magyarországi '56, illetve előzményei nélkül meg sem születtek volna. Ilyen a *Rehabilitáció* és a *Temetés*, amelyet Rajk László és társai akkor október 6-i újratemetése hírére írt. Részleteit idézzük. „S te nép, csodáld e tettet,/ e nagyszerű eredményt:/ ki egyszer született meg/ - kétszer eltemették./

(...) Még ereje teljében/ oszlik a nép reménnyel,/ nem tud még rettegről/ mely mézsfehérre dérlel.” 1964-ben elítélte a független értelmiségiek elleni támadást. A Lengyel Egyesült Munkáspártból csak 1966-ban lépett ki, bár már előbb kapcsolatba került ellenzékiekkel. Publikált a lengyel emigránsok párizsi folyóiratában. Az 1980-as évek elején, az ellenzéki tömegmozgalom megerősödése és betiltása idején másik irodalmi lap szerkesztője volt, és versei álnéven jelentek meg „földalatti” kiadványokban.

Meggyőződésévé vált, hogy az egyén ki van szolgáltatva a történelmi folyamatoknak. Ez, valamint az idő múlásának, illetve az elmúlás következményeinek kifejezése gondolati költészetének egyik fő témája. Filozofikus reflexióiból kiolvasható, hogy az egyén által tapasztaltak sem ismerhetők meg igazán és tettei nem korrigálhatók. Akárcsak az egzisztencialisták, szerinte is magányos az ember, és létezésének értelmét a magány leküzdésének kísérletei adják, de nála nincs szó végletes pesszimizmusról, csak indokolt széksziszről. Életismerete mélyülésének köszönhetően vallja, hogy a szükségszerű negatívumok ellenére az átpolitizált élet értékesebb, mint a régmúltban a közösség által kevésbé korlátozott létezés. Költészetének jellemzője a szinte klasszicista harmónia és a kivételes képgazdagság. Szellemes, gyakran veszi igénybe a humor, az irónia, a paradoxon és a visszafogottság eszközeit. Nobel-díjának indoklása szerint „a költészet Mozartja” volt.

Nálunk korán felfedezték. A lengyel költők *A föld fényei* (1968) c. antológiájában egy tucat verse olvasható. Témái és hangvétele változatosságának érzékeltetéséhez elég megemlíteni több versének címét, amelyekkel *Csodák vására* (1988) és *Kilátás porszemmel* (1997) c. magyar nyelvű kötete kezdődik. A *Rehabilitáció* és a *Temetés* társaságában ott vannak olyanok, mint a *Rögeszmém a világ*, *Szerelmesek*, *Apróhirdetések*, *Próbálkozás*, *Hajnali négy*, *Csendélet*, *léggömbbel*, *Barátaimnak* és *Breughel két majma*.

Negyedszázadon át élettársa, „legnagyobb szerelme” volt Kornel Filipowicz (1913–90), a neves prózaíró. Nem laktak együtt, ezért szinte naponta, gyakorta tréfálkozva leveleztek. Több száz oldalnyi levelezésük címe nyelvünkön ez lenne: *Az életben a macskádnak van a legjobb dolga*. Az író halála ihlette Szyborska *Macska az üres lakásban* c. versét. Egyike a költőnő számos eredeti ötletének, különleges nézőpontjai választásának. Ha ezekre és arra gondolunk, hogy nem csak saját nemzetének szánta műveit, nem meglepő, hogy az alig több mint 250 vers szerzője Herder-díja után egy évvel megkapta az íróknak és költőknek járó legnagyobb elismerést.

Tudományos Nobel-díjasok

A fizika, a kémia, az orvos- és a közgazdaságtudomány terén hét olyan kitüntetett van, akik lengyel (lengyel-zsidó) családban születtek. Születési helyük akkori közigazgatási hovatartozása – a lengyel államiság történelmi bonyadalmai

miatt – nem ad jó eligazítást, de ezzel együtt sem kétséges, hogy ebben a körben indokolt róluk megemlékeznünk.

Bár születésük időrendjében *Maria Skłodowska-Curie* (1867–1934) csak a második közöttük, mint világszerte jól ismert lengyel tudóst, akinek családjából további Nobel- díjasok kerültek ki, elsőként tárgyaljuk.

A fizika, s vele a kémia a 19/20. század fordulóján bekövetkezett forradalmi változásainak sorában fontos tényező volt a radioaktivitás, azaz a természetes atommagbomlás, majd a maghasadás felfedezésével a mesterséges atommag átalakítás felfedezése. Ebben kulcsszerepe volt a francia Henri Becquerelnek, a lengyel *Maria Skłodowskanak* (akkor már *Marie Curie-Skłodowska*), vele együtt francia férjének (*Pierre Curie*, 1859–1906), majd lányának és vejének (*Irène* [1897–1956] és *Frédéric Joliot Curie* [1900–1958]).⁴ Mindezt – többek között – három Nobel-díj ismerte el.⁵

1903-ban a fizikai díjat hárman kapták: *Antoine Henri Becquerel* „*rendkívüli szolgálatainak elismeréséül, melyet a spontán radioaktivitás felfedezésével nyújtott*”, valamint *Pierre Curie* és *Marie Curie* (a Nobel-díj hivatalos honlapja szerint *née*, azaz születési nevén) *Skłodowska*: „*rendkívüli szolgálataik elismeréséül, melyet a Henri Becquerel professzor által felfedezett sugárzás közös tanulmányozásával nyújtottak*”.⁶

1911-ben a kémiai díjat egyedül *Marie Curie-Skłodowska* kapta „*a rádium és polónium felfedezéséért, a fémállapotú rádium előállításáért, természetének és vegyületeinek vizsgálataiért*”.

1935-ben a kémiai díjat *Frédéric Joliot* és *Irène Joliot-Curie* kapták „*új, mesterséges radioaktív izotópok kémiaja területén végzett munkájukért*”.

E Nobel-díjak történetéhez tartozik, hogy Becquerel szinte „véletlenül” fedezte fel az uránszurokérc sugárzását. Az ércen felejtett fotoemulzió feketedést látott és – innen már nem véletlen a történet – tudatosan utánajárt, mert érezte, hogy annak oka most nem az általa tanulmányozott foszforeszcencia, hanem

⁴ *Maria Skłodowska*, mint lengyel nő az Orosz Birodalomban nem gondolhatott egyetemi tanulmányokra. Párizsban orvosnak tanuló nővérének hívására utazott a francia fővárosba, ahol a Sorbonne-on tanult. Utóbb a tudós *Pierre Curie* (1859–1906) munkatársa lett, akivel 1895-ben kötött házasságot. Első lányuk, *Irène Curie Frédéric Joliot-Curie* fizikushoz ment férjhez. Második lányuk, *Ève* (1904-2007) zongoraművésznek indult, de újságíró, zenekritikus, majd haditudósító és diplomata lett. *Madame Curie* (1937) címmel megírta anyja élettörténetét.

⁵ A „családi” díjazottak közé sorolható még *Henry Richardson Labouisse*, *Ève Curie* férje, azaz a *Curie* házaspár veje, aki az ENSZ Gyermeksegély Alapítvány (UNICEF) nevében vehetett át Nobel-békedíjat 1965-ben.

⁶ A radioaktivitás egykori (nem SI) *curie* nevű egysége, a 98-as rendszámú mesterségesen előállított *kürium* (Cm) elem és három ásvány – *curite*, *skłodowskite* és *cuproskłodowskite* – neve is az ő emléküket örökíti meg.

valami más: egy addig ismeretlen természetes sugárzás, amit az urán nevű elem bocsájt ki. A Curie házaspár is bekapcsolódott a jelenség kutatásába. Egyéniségük, tudásuk, kutatási tapasztalataik kitűnően egészítették ki egymásét. Pierre megbízható mérési módszere világosan mutatta, hogy az uránszurokérc erősebben sugároz, mint maga az urán, azaz abban más sugárforrások is vannak. Maria igen precíz frakcionált együttkristályosítási módszerekkel az ércből 1898 nyarán egy, a báriumhoz hasonló, majd decemberben egy másik, a bizmuthoz hasonló radioaktív elemet nyert ki: az előbbi sugárzóképesége alapján a rádium (Ra), utóbbi – szülőhazája tiszteletére – a polónium (Po) nevet kapta felfedezőjétől.⁷

1902-ben egy tonna joachimsthalai uránszurokércből (ma Jáchimov, Csehország) mindössze egy tized gramm rádiumkloridot tudtak kinyerni, s csak 1910-ben sikerült Marianak tiszta fémrádiumot előállítani. Ennek akkor óriási értéket tulajdonítottak.

További tudományos munkássága mellett meghatározó szerepe volt abban, hogy 1914-ben Párizsban *Rádium* Intézet alakult (ma *Institut Curie*), majd 1925-ben Varsóban (ma *Centrum Onkologii – Instytut im. Marii Skłodowskiej-Curie*). Az előbbinek lánya, *Irène Joliot-Curie*, utóbbinak nővére, Bronisława Dłuska) lett az első igazgatója, mindketten saját érdemeik alapján, de talán – és érthetően – nem teljesen függetlenül az alapítást kezdeményezőtől.

A Nobel-díjas tudósokra szinte mindig csak úgy gondolunk, mint akiknek nincs is magánéletük. Skłodowska-Curie példája mutatja, hogy nem így van. Volt bátorsága, hogy nyilvánosan vállaljon egy talán soha el nem múlt szerelmet. A legkiválóbb 20. századi tudósok közül az ő egyéni sorsára irányult a legtöbb figyelem. Élete folyásáról 1943-ban film készült. Még századunkban is könyveket írtak róla.

Pierre Curie balesetben bekövetkezett halála után ugyanis Maria új társra talált férje tanítványában, Paul Langevin fizikusban (1871–1946), akinek felesége és gyerekei voltak. A válás Franciaországban akkor már lehetséges volt, de a viszony miatt a külföldi nő bigott konzervatívok és nacionalisták támadásainak kereszttüzebe került. Langevin párbajra is vállalkozott miatta egy újságíróval. Évekig tartó szerelmük ellenére a férfi 1911-ben, már válása után, visszatért elhagyott feleségéhez. A két kutató ezután is munkatársi, sőt baráti kapcsolatban maradt egymással. Amikor Irène Curie a laboratóriumában bemutatta a radioaktivitást, anyja kérte, hogy ismétlje meg kísérletét Paul előtt. A viszony olyannyira feledésbe merült, hogy Madame Curie hamvait 1995-ben a leghíresebb franciák végső nyughelyére, a Panthéonba vitték.

⁷ Franciaországról már volt elnevezve elem, a gallium (Ga, 1875). A franciumot (Fr) Marguerite Perey, Marie Curie tanítványa fedezte fel 1939-ben és nevezte el szülőhazájáról. – Érdekességként: Maria egy szavazat híján nem lett a francia akadémia tagja. Perey később megválasztották, s ezzel ő lett az első női francia akadémikus.

A lengyelnek is tartott Nobel díjas természettudósok sorát – születésük sorrendjében – *Albert Michelson* (1852–1931) nyitja meg. Strzelonban született, s két éves volt, amikor a család kivándorolt Amerikába. Ő ott nőtt fel, tanult, alkotott és amerikai tudósként kapta a fizikai díjat 1907-ben „*precíziós optikai műszereiért és az azokkal végzett spektroszkópai és mérés technikai vizsgálataiért*”. Ő – és Rabi – a „legkevésbé” lengyel ebben a körben.

Tadeusz Reichstein (1897–1996) Włocławek-ben született, kora gyermekkorát Kijevben töltötte. Tanulmányait Jénában, egy bentlakásos iskolában kezdte. Középiskolás volt, amikor a család Zürichbe költözött. Itt szerzett diplomát a Műszaki Egyetemen. 1922-ben doktorált, majd 1930-tól 1938-ig a szerves kémia professzora volt. 1950-ben a *mellékvesekéreg-hormonok szerkezetének és biológiai hatásának tanulmányozásáért* hárman – Hench, Kendall és ő – kapták az orvosi-élettani Nobel-díjat. Őt a Lengyel Tudományos Akadémia 1994-ben külső tagnak (*foreign member*) választotta.

Isidor Isaac Rabi (1898–1988) Rymanow-ban (akkor Osztrák–Magyar Monarchia, Galícia, ma Lengyelország) született. A következő évben a család az USA-ba emigrált. Ő ott élt, tanult, kutatott, részt vett az atombomba, a radar, a lézer, az atomóra kifejlesztésében. 1944-ben *az atommagok mágneses tulajdonságainak vizsgálatára kidolgozott rezonancia módszeréért* kapott Nobel-díjat.

Leonid Hurwicz (1917–2008) Moszkvában született, ahova a család menekült, de hamarosan visszatértek Varsóba és ő ott kezdte tanulmányait. 1938-ban a Varsói Egyetemen szerzett jogi diplomát. 22 éves korában Angliába, majd később Svájcba ment tanulni. A világháború kitörése után nem mehetett haza, ezért előbb Portugáliába, majd végül az Amerikai Egyesült Államokba távozott. Itt is kitűnő egyetemeken (Harvard, Chicago) tanult, majd kutatott (MIT, Illionis), végül az Iowai Állami Egyetemen lett a közgazdaságtan professzora. 2007-ben kapta meg a közgazdasági Nobel-díjat *gazdasági intézmények és mechanizmusok tervezésének elméletéért*, együtt az azt továbbfejlesztő Eric Maskinnal és Roger Myersonnal.

Georges Charpak (1924–2010) lengyel zsidó családba született Dabrowicában (ma Dubrovycsya, Ukrajna), így nevét az ukrán Nobel-díjasok között is olvashatjuk. 7 éves korában családjával együtt Franciaországba emigrált és ott végezte tanulmányait. 1948-tól Frédéric Joliot-Curie munkatársa lett a *Collège de France* magfizikai laboratóriumában. 1959–1991 között a CERN munkatársa volt. 1992-ben fizikai Nobel-díjat kapott a „*részecske detektorok, különösen a sokszálas proporcionális kamra kifejlesztéséért*”. (Charpak 1994-ben előadást tartott Budapesten.)

Andrew Schally (1926–) Wilno-ban (ma Vilnius, Litvánia fővárosa, ami akkor Lengyelországhoz tartozott) született lengyel zsidó családba. 13 éves korában a család elhagyta a fenyegetett országot, és több más országban (Románia, Olasz- Franciaország, Nagy Britannia, Kanada) töltött tanulmányi és kutatói évek után 1957 óta az USA-ban él, ahol több egyetemen és orvostudományi központban is dolgozott. Még ma is aktív a V. A. Medical Center, Miami és a University of Miami professzoraként. 1977-ben – Guillemin-nel és Yalow-val megosztott – orvosi-élettani Nobel-díjat kapott „*az agy által termelt peptid hormonokkal végzett munkájáért*”. 2012-ben a Debreceni Egyetem (is) díszdoktorává avatta.

Roald Hoffmann (1937–) Złoczowban (ma Zolochiv, Ukrajna) lengyel zsidó családban született. Édesapja (Hiller Safran) nem, csak édesanyja és ő éltek túl a gettót és a munkatáborot. Anyja később Paul Hoffmannhoz ment feleségül. 1949-ben az USA-ba emigráltak, Roald már ott járt iskolába, majd egyetemre és 1962-ben a Harvardon szerzett doktorátust. 1965 óta a Cornell University-n a kémiai reakciók lejátszódásának mechanizmusát tanulmányozta és tanulmányozza. Kenichi Fukui-val párhuzamosan, de önállóan, megmutatták az *elektronpályák szimmetriájának meghatározó szerepét a reakciókban*. Mindezekért 1981-ben megosztott kémiai Nobel-díjat kaptak. Jó lengyel kapcsolatai voltak és vannak: 2017-ben a Lengyel Tudományos Akadémia külső tagja, 2019-ben a Lengyel Kémiai Társaság tagjává választották. Meghatározó szerepe volt abban, hogy Zolochivban emlékműveket állítottak a gettó áldozatainak emlékére.⁸

Nobel-békedíjasok

Jozef Rotblat (1908–2005) Łodzban született, s a Varsói Egyetemen tanult fizikát. 1933–1939 között a varsói Természettudományos Társaság radiológiai laboratóriumának volt tudományos munkatársa. A világháború kitörésekor Angliába emigrált. 1949-ben a Liverpooi Egyetem fizika tanszékén doktorált, 1950-ban a Londoni Egyetem fizika professzora lett. Kutatásai során felismerte, hogy az atommag- hasadás révén atombombát lehet kifejleszteni. Kezdetben részt vett a Manhattan projektben, de látva annak lehetséges következményeit, szigorúan etikai megfontolásból kilépett abból és a továbbiakban rendkívül hatásos és következetes küzdelmet folytatott az atomháború elkerüléséért. 1995-ben a *Pugwash Conferences on Science and World Affairs*-szel együtt kapott Nobel-békedíjat „*azért az erőfeszítésért, hogy csökkentse a nukleáris fegyverek szerepét a nemzetközi politikában, és hosszú távon kiküszöböljék az ilyen fegyvereket*”. Rotbart – bár brit állampolgársággal bíró lengyelnek vallotta magát (31 évig élt, tanult, dolgozott Varsóban) – a háború után nem tért vissza Lengyelor-

⁸ Hoffmannnak több verseskötete és könyve jelent meg: <http://roaldhoffmann.com/>,

szágba. 1966-ban a Lengyel Tudományos Akadémia külső tagja lett. 2018 őszén teret neveztek el róla Varsóban: „Helyreállítjuk Józef Rotblat emlékét” – mondta (bizonyára érezhető/éreztető hangsúllyal) Varsó polgármestere.⁹ (Rotblat 1986-ban részt vett Budapesten a 36. Pugwash konferencián és előadást is tartott Szi-lárd Leóról.)

1978-ban a Nobel-békedíjat *Menáhem Begin* (1913–2005) izraeli miniszterelnök (Anvar Sadat egyiptomi elnökkel megosztva), 1994-ben *Simon Peres* (1923–2016) izraeli külügyminiszter (Yitzak Rabinnal és Yasser Arafattal megosztva) kapták. Begin és Peres is lengyel zsidó családba születtek. Begin 1935-ben már végzett jogászként, Peres 9 évesen még kisiskolásként került Izraelbe, ahol hosszú és jelentős politikai pályát futottak be. Lengyel eredetük ennek során oly mértékben háttérbe szorult, hogy a mi megközelítésünkben nem indokolt pályájukat elemezni.

Lech Wałęsa az egyetlen a Nobel-békedíjasok közül, akinek egész élete, tevékenysége kizárólag Lengyelországhoz kötődik. Ott született, lengyel állampolgárként, otthoni, de nemzetközi kihatású tevékenységéért kapott 1983-ban Nobel-békedíjat. Felesége (Danuta Gołos) és nyolc gyermeke is lengyel, ma is Lengyelországban él.

Egyszerű családba született Popowo-ban, 1943-ban, apja ács volt. Elemi és ipariskolát végzett, így kezdett dolgozni villanyszerelőként 1967-ben a gdanski hajógyárban. 1980. augusztus 14-én a növekvő élelmiszerárak ellen tiltakozva a munkások – a kitűnő szónok, magabiztos és bátor Wałęsa vezetésével – elfoglalták hajógyárat. Ő augusztus 31-én bejelentette a Szolidaritás szakszervezet megalakulását s ezzel elsőként a szocialista országok körében megalakult egy, a hatalomtól a független szakszervezet, aminek rövid idő alatt közel tízmillió tagja lett. Ezekben az években Wałęsa nem csak fontos szereplője, sőt alakítója volt a lengyel politikai helyzetnek, de gyakran szenvedője is: a hajógyárból elbocsátották, megfigyelés alá helyezték, börtönbe zárták – és ez a kettős szerep hozta meg számára 1983-ban a Nobel-díjat: „*jelentős személyi áldozataiért, hogy biztosítsák a munkavállalók jogát saját szakszervezeteik megalakítására.*” Jól jellemzi az akkori lengyel helyzetet, hogy nem mert elmenni Stockholmba személyesen átvenni a díjat, őt ott felesége és egyik gyermeke képviselte.

A Szolidaritás története, működése és abban Wałęsa szerepe számos helyen részleteiben is megtalálható, olvasható, így azt itt nem indokolt részletezni. 1989-ben a szocialista hatalom és a hatalom közötti kerekasztal-tárgyalások legalizálták a korábban betiltott Szolidaritást és más független szakszervezeteket, és lehetővé tették az ország békés, demokratikus átalakítását. Ezt az akkori parlamenti választások eredményei is tükrözték.

⁹ <http://www.um.warszawa.pl/en/Highlights/ceremonious-opening-j-zefa-rotblata-square>

Wałęsa az 1990-ben tartott elnökválasztáson aratott nagy győzelme révén öt évre a Lengyel Köztársaság elnöke lett. De ez az elnöki időszak nem lett eddig felfelé ívelő és sikeres, hazájában és nemzetközileg is elismert pályájának igazi folytatása. Anélkül, hogy érdemi értékelésre vállalkoznák, talán elég megemlíteni, hogy az 1995-ös elnökválasztáson mindössze a szavazatok mindössze 1%-át kapta. Akkor formálisan visszavonult a politikától, 2006-ban pedig kilépett a Szolidaritásból.

Az utóbbi két évtized ellentmondásos időszak Wałęsa életében, tevékenységében, újabb nyilatkozataiban (abortusz tiltása, melegek ügye stb.). Jól mutatja ezt be a világhírű lengyel filmrendező, Andrzej Wajda 2013-ban készült életrajzi filmje: *Wałęsa – a remény embere*.

Ez az ellentmondás tükröződik abban is, hogy 2013-ban a magyar miniszterelnök még levélben köszöntötte a 70 éves politikust, viszont 2018-ban már – ketten a lengyel miniszterelnökkel – nem írták alá a Donald Tusk, az Európai Tanács elnöke és az EU 27 állam-, ill. kormányfője Wałęsának küldött születésnapi üdvözlését.

Nem megyünk bele az utóbbi években a lengyel közvéleményben erősen exponált egykori titkos szolgálati szerepnek a tárgyalásába és megítélésébe, ami kétségtelenül árnyalja Wałęsa hírnevét.¹⁰

Mindemellett ma is elfogadhatjuk Szilágyi Szabolcs 1989-es megfogalmazását¹¹: „Lech Wałęsa villanyszerelőt, a negyvenhat éves gdański lakost lehet gyűlölni, lehet szeretni, csak egyet nem lehet: közömbösen elmenni mellette. Nincs egyedül, vannak ilyen emberek. Mi több, kivétel nélkül ilyenek azok, akik vállalják történelmi jelenlétüket, akik kihívást intéznek a világ jól el(meg)rendezett rendje ellen.”

Felhasznált irodalom

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Polish_Nobel_laureates

https://pl.wikipedia.org/wiki/Lista_laureat%C3%B3w_Nagrody_Nobla_zwi%C4%85zanych_z_Polsk%C4%85

https://pl.wikipedia.org/wiki/Lista_Laureat%C3%B3w_Nagrody_Nobla_zwi%C4%85zanych_z_Polsk%C4%85

Szokolay Katalin (2006): *Lengyelország története*. Balassi Kiadó: Budapest, 46–258.f

Curie Labouisse, Ève Denise (1938, 1955): *Madame Curie*. Budapest

Frain, Ève (2017): *Marie Curie szerelmei*. Typotex: Budapest, 10–40, 148–149, 314–345.

¹⁰ <https://www.origo.hu/nagyvilag/20160219-lech-walesa-elismerte-hogy-hibazott.html>.

¹¹ Szilágyi Szabolcs: *Wałęsa a Nobel-díjas villanyszerelő*. Népszava Kiadó, 1989. <https://mek.oszk.hu/08100/08184/html/>

- D. Molnár István (1997): *Lengyel irodalmi kalauz. A kezdetektől 1989-ig*. Szépművelési Könyv- és Kiadóháza: Budapest, 177–184, 218–224, 332–336.
- Ecsedy Andorné – Gáliczky Éva (válogatta, 1982): *A lengyel szépirodalom Magyarországon 1945–1980*. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár: Budapest
- Kovács Endre (1980): *Sienkiewicz*. Gondolat. Budapest
- Dawni pisarze polscy od początków piśmienictwa do Młodej Polski*.
Przewodnik biograficzny i bibliograficzny (2003). T. 4. IBL: Varsó, 44–53.
 (Sienkiewiczéről)
- Wachowicz, Barbara (2008): *Marie jego życia*. Rytm: Varsó
- Kovács E. (1961): *Reymont*. Gondolat: Budapest; az idézet helye 22.
- Literatura polska XX wieku. Przewodnik encyklopedyczny* (2000). T. 2. PWN: Varsó, 101–103. (Reymontról)
- Uaz. (2000). T. 1. PWN: Varsó, 427–429. (Miłoszról)
- Barańczak, Stanisław (vál., 1989): *Poeta pamięta. Antologia poezji świadectwa i sprzeciwu*. Niezłomni: London–Varsó, 123–124. (Miłosz *Lech Wałęsához* c. verse lengyelül.)
- <https://kobieta.wp.pl/kobiety-czeslawa-milosza> (Podsiadły-Natorska, Ewa Miłosz szerelméről)
- D. Molnár I. (2018): *Költő, drámaíró, egyházfő és rendszerváltó – 40 éve választottak lengyel pápát*. (I. rész). Magyar Napló (Budapest), XXX. évf., október, 47–48. (Wałęsa szerepéről)
- Literatura polska XX wieku...* (2000). T. 2. 198–199. (Szymborskáról)
- Szymborska, W. – Filipowicz, Kornel (2016): *Listy. Najlepiej w życiu ma twój kot*. Znak: Krakó
- <http://pahanews.blogspot.com/2013/06/polish-and-polish-nobel-prize-winners.html> 16 név – 17 díj. PAHA Polish-American Historical Association (2013. ill. 2010.) – Honlapjuk <http://pahanews.blogspot.com/p/about-us.html>

A dolgozat elején olvasható táblázathoz hasonló összeállítást készítettünk a magyar (származású) Nobel-díjasokról is, de sem ennek tárgyalása, sem az összehasonlítás nem témája írásunknak.

A kézirat nyomdába adása után – 2019. október 10-én – jelentette be a Nobel-díj bizottság, hogy a **2018. évi irodalmi Nobel-díjat Olga Tokarczuk** lengyel író nő kapta „*a narratív képzeletért, amely mindent felölelő szenvedéllyel ábrázolja a határok átlépését, mint életformát*” – <https://www.nobelprize.org/>

Adataival a táblázatot kiegészítettük, munkásságára, magyarul is megjelent műveire következő számunkban visszatérünk.

	Születési hely	Született	Elhunyt	Életkor távozáskor	Nobel-díj	Nobel-díj éve	Kora a Nobel-díjkor	Befogadó ország (Nobel-díj idején)	MTA tagság (levelező, rendes, tiszteletbeli)	Magyar elismerés
Magyarországon születettek (tanultak, dolgoztak):										
Lénárd Fülöp	Pozsony	1862	1947	25	fizikai	1905	43	Németo. USA (Mo.)	1897 lev. 1935/38/r	MTA tag gazdag, sokszínű
Szent-Györgyi Albert	Budapest	1893	1986	54	orvosi	1937	44	USA (Mo.)	1945 tb.	emlékérem stb.
Hevesy György	Budapest	1885	1966	35	kémiai	1943	58	Németo.	1939/46 l/r	SE dr. h. c.
Békésy György	Budapest	1899	1972	47	orvosi	1961	62	USA	1988 tb.	ELTE dr. h. c.
Wigner Jenő	Budapest	1902	1995	23	fizikai	1965	63	USA	1964 tb.	G.D. Főiskola
Gábor Dénes	Budapest	1900	1979	34	fizikai	1961	61	Nagy Br.	1990 tb.	Széchenyi-nagydíj, 7 magyar dr. h. c.
Oláh György	Budapest	1927	2017	29	kémiai	1994	67	USA	1995 tb.	H.J. Főiskola (volt)
Harsányi János	Budapest	1920	2000	28	közgazdasági	1994	74	USA	2009 SZIMA tag	sok: pl. Kossuth-díj, Szt. István-rend
Kertész Imre	Budapest	1929	2018	-	irodalmi	2002	73	Magyaro.	2007 tb.	MK Érdem. kk*
Avram Hershko/Hersko Ferenc	Karcag	1937	él	13	kémiai	2004	67	Izrael		
Magyar szülőktől születettek külföldön:										
Bárany Róbert (magyar apa, cseh anya)	Bécs	1876	1936	-	orvosi	1914	38	Svédó.	-	-
Zsigmond Richárd	Bécs	1865	1929	-	orvosi	1925	60	Németo.	-	-
Friedman, Milton	New York	1912	2006	-	közgazdasági	1976	64	USA	-	M.F. Egyetem, Bp.
Gajdusek, Daniel (szlovák apa, magyar anya)	New York	1923	2008	-	orvosi	1976	53	USA	-	-
Wiesel, Ellie	Máramaros sziget	1928	2016	16	béke	1986	58	USA	-	MKÉr.nagyk. ← visszaadta
Polanyi, John	Berlin	1930	él	-	kémiai	1986	56	Kanada	2001 tb.	